

O'ZBEK TILI LEKSIKASINI BOYITISHDA MADANIY VA LINGVISTIK ALOQALAR

Sarvinoz Ma'murova

Chirchiq shahri, kasb-hunar maktabining ona tili o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8077024>

Uzoq o'tmishda ham ilg'or o'zbek mutafakkirlari jahon, umuminsoniy fan va madaniyatning oltin fondini tashkil etuvchi keng ko'lamli tadqiqotlar olib bordilar, ilmiy kashfiyotlar qildilar. Bilimlar xazinasining kelib chiqishi butun dunyoga mashhur bo'lgan buyuk ajdodlarimiz edi. Bular mutafakkir-tarixchilar Bobur, ogahi, Abulg'oz Bahadixon; Beruniy, Ibn Sino ensiklopedistlari; tilshunos-shoirlar qashqari, Yusuf xos Xodji, Alisher Navoiy va boshqalar.

I.A.Karimov ta'kidlaganidek, "respublikaning intellektual salohiyatini rivojlantirish, xalqaro ilmiy-madaniy aloqalarni kengaytirishga olimlar-tarixchilar, arxeologlar, etnograflar, tilshunoslar katta hissa qo'shdilar. Etnogenezni o'rganish va o'zbek xalqining ob'ektiv tarixini tiklash, uning an'analari, turmush tarzi va madaniyatini o'rganish bilan bog'liq ishlar alohida qiziqish uyg'otmoqda".

So'zlarni qarz olish jarayoni madaniy va lingvistik aloqalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Til rivojlanishidagi lingvistik va madaniy aloqalarning roli juda muhimdir. Tilshunoslik rivojlanishining turli davrlarida u turli yo'llar bilan baholandi. Shunday qilib, akademik N. ya. Marrning "til haqidagi yangi ta'limot" ning gullab-yashnagan davrida til rivojlanishidagi aloqalarning ahamiyati biroz gipertrofiya bilan baholandi. Tilda sodir bo'layotgan deyarli hamma narsa lingvistik o'zaro ta'sirning ta'siri bilan izohlanadi. Bundan tashqari, ko'plab tillarning kelib chiqishi ularning aloqalari, "aralashtirish" bilan izohlanadi.

Qarindosh va qarindosh bo'lmagan tillarning aloqalarini o'rganish, xususan, bir tildan boshqasiga so'zlarni qarz olish uzoq tarixga ega. Turkiy til yozuvining har bir alohida yodgorligining til xususiyatlari uning izogloss tizimida substrat hodisalarini, adabiy va so'zlashuv uslublarning o'zaro bog'liqligini va boshqalarni aniqlash uchun tobora ko'proq e'tiborni jalb qila boshladi. qarindosh tillarni ajratib ko'rsatish, ushbu tillarning umumiy ajdodini topish, guruhlash, ma'lum tillarni ularning tuzilmalaridagi o'xshashlik va farqlarga qarab tasniflash bo'yicha bir qator urinishlar qilinmoqda.

Turkiy til va tojik xalqlarining do'stona munosabatlari va yaxshi qo'shnihiligining ildizlari qadimgi davrlarga borib taqaladi. Ko'p asrlar davomida ular bir oilada teng huquqli oila a'zolari sifatida yashab, birgalikda hayotning quvonchlari va qayg'ularini baham ko'rdilar, birgalikda umumiy manfaatlarni himoya qildilar. Shuning uchun bu tillarning o'zaro ta'sirining kelib chiqishi qadimgi davrlarda boshlangan. Ikki do'stona qo'shni o'zbeklar va tojiklar asrlar davomida bir xil iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayot sharoitida yashab kelishgan.

Tillarning o'zaro ta'siri, o'zaro ta'siri uzoq vaqtdan beri keng tarqalgan. Tarixiy voqealar Arab lug'atining Islomni qabul qilgan xalqlarning o'nlab tillariga kirib borishiga olib keldi. Sharqning boshqa tillarining o'zaro ta'siri faktlari ham ma'lum.

Tilshunos-iranist V. I. Abayev til aloqalarini hisobga olishning muhimligiga e'tibor qaratdi: "biroz sirli "ichki qonunlardan" farqli o'laroq, til aloqalari ularning oqibatlari bilan bu mutlaqo haqiqiy, aniq va aniq narsadir. Ularning harakatlarini har kuni va hamma joyda kuzatish mumkin, bu erda faqat tillar va lahjalar bir-biri bilan aloqa qiladi."

Rus-o'zbek til munosabatlari ko'p asrlik tarixga ega. Rus xalqining O'rta Osiyo xalqlari bilan aloqasining tarixiy ildizlari asrlarga borib taqaladi. Slavlarning o'rta Osiyo bilan savdosi boshlandi. Ushbu qadimiy aloqalarning ko'rsatkichini IX asr Arab tarixchisi Abdul-Qosim Ubeydullohning Ibn Hazrat bega nomi bilan mashhur bo'lgan akad asarlarida topamiz. V. V. Bartold, B. D. Grekov, o'zbek tarixchilari X. X. Abdurahmonov, A. M. Aminov va boshqalarning tadqiqotlarida.

Ayrim leksik elementlarning rus tilidan turkiy tillarga, shu jumladan o'zbek tiliga kirib borishi juda uzoq vaqt oldin boshlangan. Polovtsian lug'atida "Codex gumanicus"/XIV asr/ kulba, pechka va boshqalar kabi ruscha so'zlarning mavjudligi shundan dalolat beradi.

Shunga qaramay, rus so'zlarining o'zbek tiliga faol kirib borishi XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlanadi. rus tilidan o'zbek tiliga so'zlarning ommaviy kirib kelishi faqat o'tgan asrning o'rtalaridan boshlanadi.

XX asrning birinchi yarmida o'zbek tilida rus tilidan olingan so'zlar va iboralar soni yildan-yilga ortib bormoqda.

So'zlarni lingvistik hodisa sifatida qarz olish xalqlar o'rtasida sodir bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy aloqaning natijasidir, so'zlarni ijtimoiy omil sifatida qarz olish-bu "sababchi printsipl" bo'lib, u bir lingvistik ma'ruzachilar jamoasining boshqa bir xil til jamoasi bilan aloqa doirasini tashkil qiladi, ya'ni, agar shunday deyish mumkin bo'lsa, "xalqaro" aloqa sohasi. Shu sababli, qarz olish til aloqasining ikki sohasi bilan bog'liq: xalqlarning bir-biri bilan aloqa sohasi va bir xil til muhiti a'zolari o'rtasidagi aloqa sohasi.

Rus leksik qarzlarining ko'payishi tendentsiyasi bizning asrimizning ikkinchi yarmida ham amal qiladi. Buni, xususan, ikki tilli akademik lug'atlar materiallari tasdiqlaydi. 1959 yilda nashr etilgan "O'zbek-rus lug'ati" da rus tilidan 5000 ta qarz olish qayd etilgan, bu so'zlarning umumiy sonining 12,5 foizini tashkil etadi /taxminan 40 000/. 1988 yilgi "O'zbek-rus lug'ati" da 50 000 ga yaqin so'z mavjud bo'lib, ulardan ruscha so'zlar 14% /7 000 so'zni tashkil etadi. 20-asrning 20-yillari oxiri va 30-yillarida matematik, biologik, ijtimoiy-siyosiy, falsafiy va boshqa bilim sohalaridan ko'plab atamalar o'zbek tiliga kiritilgan. O'zbek lug'atining bir qismi izlanish natijasida paydo bo'lgan. 70-yillarga kelib umumiy o'zbek leksikasi so'zlarining semantikasi, shu jumladan qadimgi davrlarda Sharq tillaridan olingan so'zlar sezilarli darajada kengaydi.

References:

1. Karimov I. A. O'zbekiston XXI asr ostonasida: xavfsizlikka tahdidlar, taraqqiyot shartlari va kafolatlari. T. 1997 yil. 315 s.
2. A. N. Xolmurodov zamonaviy o'zbek so'z shakllanishining Kreolizlangan va reolizlanmagan quyi tizimlari. T. 1989 yil. 144 s.